

O REDU RIJEČI U REČENICI

Niko Berus

Ako je glavna svrha govora saopćavanje misli, nazora, shvaćanja i t. d. drugim osobama, onda misli moraju u izjavi (rečenici) biti raspoređene tako, da ih slušalac ili čitalac nedvosmisleno razumije. To iziskuje potrebu stanovitoga reda riječi u rečenici. Dakako, nisu sve riječi u rečenici podjednako važne za razumijevanje smisla. Najznačajnija uloga pripada subjektu, predikatu i objektu, ukoliko se ovaj posljednji u rečenici pojavljuje. Ostali pojmovi odnosa u rečenici (atribut, oznake mjesta, vremena i t. d.) vezani su za gornje *osnovne* pojmove i raspoređuju se prema njima.

Poredak osnovnih pojmova odnosa u nekom jeziku zavisi od morfološkog sistema tog jezika. Jezici s bogatom fleksijom pokazuju mnogo elastičniji poredak pojmova odnosa nego jezici sa oskudnom ili nikakvom fleksijom. U običnoj rečenici *Otac voli sina mogu* na pr. fleksijski jezici rasporediti osnovne pojmove odnosa *barem* na dva načina, naime na ovdje prikazani način, gdje je subjekt ispred predikata, a objekt iza njega, ili tako, da je objekt ispred predikata, a subjekt iza njega. Kod takvog premještanja sadržaj ove rečenice ne mijenja se *bitno*. Jezicima s oskudnom fleksijom ili bez fleksije ostaje (barem praktički) samo jedan način za raspored osnovnih pojmova u gornjoj rečenici, naime raspored: subjekt, predikat, objekt. Svako mijenjanje ovog poretka skopčano je s upotrebom posebnih gramatičkih pomagala (motoutil), koja slušaoca ili čitaoca upozoravaju na izmijenjeni poredak osnovnih pojmova odnosa i time sprečavaju svaku dvosmislenost u razumijevanju.

Naš jezik ima zbog svoje bogate fleksije razne mogućnosti raspoređivanja osnovnih pojmova odnosa, a da kod toga u *većini* slučajeva ne dolazi u pitanje jasnoća izraza. Ne treba se stoga čuditi, što ni Maretić ni kasniji autori gramatikâ, polazeći od postavke raznih mogućnosti raspoređivanja riječi, to pitanje nisu razrađivali u svim potankostima, premda postoje izvjesni slučajevi, u kojima raspored osnovnih pojmova odnosa može dovesti do dvosmislenosti u saopćavanju. U ovom članku htio bih ukazati na takve primjere.

Držim umjesnim da se sjetimo, kako ovo pitanje tretiraju Maretić i autori »Gramatike hrvatskog ili srpskog jezika« (Brabec, Hraste, Živković). Maretić se u pitanju reda riječi ograničava na konstataciju, da u upitnim rečenicama glagol stoji na početku, ako nema koje upitne riječi, i da on ne smije inače biti previše udaljen od subjekta, ali drugih sigurnih pravila za red riječi nema, osim za enklitike, prijedloge i sl. Riječi se redaju prema važnosti, koju imaju u rečenici, kod čega se pod »riječi« očito misli na riječi, koje su nosioci triju osnovnih pojmova odnosa: subjekt, predikat, objekt. Iste riječi mogu se u istoj rečenici poredati na nekoliko načina,

a da im se smisao bitno ne mijenja. Maretić navodi primjer: *Po porukama vuci mesa ne jedu*, a onda raspored varira još i ovako: *Uuci po porukama mesa ne jedu* — *Uuci ne jedu po porukama mesa* — *Uuci ne jedu mesa po porukama* — *Ne jedu vuci mesa po porukama* i t. d. On dalje kaže, da su prvo i posljednje mjesto u rečenici najvažnija mjesta, ali da najvažnija riječ u rečenici ne stoji uvijek ni na prvom ni na posljednjem, već na bilo kojem drugom mjestu, samo joj u tom posljednjem slučaju ističemo važnost *rečeničnim akcentom*.

Maretić završava svoje razmatranje o redu riječi ovako: »Svatko sada iz ovoga lako uviđa, da nije moguće postaviti pravila, po kojem bi se znalo, koja će riječ u kojoj rečenici biti najvažnija, koja li manje važna, a kad bi to i moguće bilo, opet bi otud bilo malo koristi za nauk o redu riječi, kad važna riječ može i ne stajati na važnu mjestu.«¹

Brabec je u gore spomenutoj Gramatici² nešto precizniji, jer govori o *redovnom* redu riječi, gdje je raspored pojmova odnosa slijedeći: *subjekt, predikat, dodatak predikatu*. Pod dodatkom predikatu treba svakako razumjeti i objekt (direktni, indirektni i dr.). Tako bismo po Brabecu dobili kao najčešću slijedeću formulu za red riječi u izjavnoj rečenici: subjekt, predikat, objekt.

Nadalje i Brabec spominje rečenični akcent kao faktor, koji može izmijeniti red riječi, jer se riječ, koja nosi rečenični akcent, stavlja često na prvo ili posljednje mjesto u rečenici. No ta riječ može biti bilo koji pojam odnosa, na pr. oznaka vremena, mjesta, imenički predikat i t. d.

Kako se vidi, ni Maretić ni Brabec ne uzimaju u obzir stanovite pogranične slučajeve, u kojima samovoljnost u pogledu pitanja mjesta subjekta i objekta može slušaoca ili čitaoca dovesti u zabunu.

Takvih primjera međutim ima.

Evo jednog takvog, na koji sam naišao u reviji »Naša stvarnost« od 3. marta 1958. U članku »Društvena stvarnost savremene Amerike« na str. 272., gdje autor u početku govori o tome, da je zaustavljanje imigracije u SAD obustavilo proces mijenjanja nacionalne fizionomije saobrazno prirodi vanjskog priliva, ima ovakva bilješka ispod teksta, označena brojem 1: »Do zaustavljanja spoljne imigracije došlo je u trenutku kada je *anglo-germanski imigracioni priliv* zamenio *latinsko-slavenski*« (istakao ja). Pita se, što je u ovoj vremenskoj rečenici »kada je anglo-germanski imigracioni priliv zamenio latinsko-slavenski« subjekt, a što objekt? Moglo bi se shvatiti, kao da je subjekt »anglo-amerikanski imigracioni priliv«, a objekt »latinsko-slavenski«³. Ako se međutim ova bilješka čita do kraja, vidi se,

¹ Maretić, Gramatika i stilistika, 1899., § 427.

² Izdanje 1952., §§ 290.—292.

³ t. j. da je do zaustavljanja spoljne imigracije u SAD došlo u trenutku, kad je imigracija iz anglo-germanskih zemalja zamijenila (= nadmašila) latinsko-slavensku imigraciju.

da je stvar obrnuta, naime »anglo-germanski imigracioni priliv« je objekt, a »latinsko-slavenski« — subjekt⁴. Tekst se naime nastavlja ovako: »Donja tabela pokazuje kako se nacionalna struktura imigracije počela menjati na prelomu stolecā: (u procentima)

Razdoblje	Nordijska imigracija	Latinsko-slavenska imigracija
1860—1870	98,4%	1,6%
1870—1880	91,6%	8,4%
1880—1890	80,2%	19,8%
1890—1900	48,4%	51,6%
1900—1910	23,3%	76,7%
1910—1920	22,8%	77,2%.

Citirana rečenica ne bi postala jasnija ni onda, kada bismo je upotunili ovako: »Do zaustavljanja spoljne imigracije došlo je u trenutku, kada je anglo-germanski imigracioni priliv zamenio latinsko-slavenski imigracioni priliv«, t. j. kada bismo dvosmislenom pojmu odnosa »latinsko-slavenski« pleonastički nadodali još dvije riječi (pridjev i imenicu), koje se i bez nadodavanja razumiju. Možemo kazati, da nas tako formulirana gornja rečenica bez donje tabele (koju je autor mogao i izostaviti) ostavlja u nedoumici.

Razlog ovakvoj zabuni lako je otkriti. To je s jedne strane nedostatak fleksije za akuzativ sing. imenica muškog roda, koje označuju stvari ili apstraktne pojmove. Kako je naime u ovih imenica akuzativ sing. uvijek jednak nominativu sing., to ih bez naročitih pomagala u rečenici kao nosioce subjektnog i objektnog pojma ne možemo razlikovati. A s druge strane razlog je i u tome, što upravo zbog inače bogate imeničke fleksije u našoj govornoj praksi red triju osnovnih pojmova odnosa (subjekta, predikata, objekta) nije točno fiksiran, već promjenljiv. Kada bi formula za red ovih pojmova u izjavnim rečenicama bila *uvijek ista*, naime: subjekt, predikat, objekt — kao što je to slučaj u mnogim jezicima bez fleksije — onda u svim slučajevima formalne jednakosti subjekta i objekta ne bi moglo dolaziti do dvosmislenosti.

Treba odmah dodati, da se takva dvosmislenost ne pojavljuje samo u primjerima, kada kao subjekt i objekt u istoj rečenici nastupaju dvije imenice muškog roda u sing., a znače stvar ili apstraktum, već i onda, kada kao subjekt i objekt nastupaju feminina na suglasnik u sing. i plur., *sva* feminina u plur. kao i *sva* neutra u sing. i plur.

Slijedeći primjeri ilustrirat će gornje tvrdnje. U svim niže navedenim rečenicama nastaje zabuna, šta se ima smatrati subjektom, a šta objektom. *Avion gađa brod. Uoz vuče motor. Smrt donosi strah. Krv traži smrt. Dijete*

⁴ Iz priložene tabele se vidi, da je u razdoblju 1910.—1920. upravo latinsko-slavenska imigracija nadmašila (zamijenila) anglo-germansku.

voli selo. Mlijeko sadrži šećer. Kola vuku saonice. Sličnih bi se primjera dalo nanizati na desetke.

Na slične pojave nailazimo i u drugim fleksijskim jezicima, gdje porijeklo osnovnih pojmova odnosa nije definitivno fiksiran. Recimo njemački: *Die Mutter liebt die Tochter. Das Weib ruft das Mädchen* i sl.; ili lat.: *Romanos barbaros despexisse constat*; ili grčki: *To teknon philei to asty*.

Za sve ove primjere treba reći, da su jako rijetki i da prema tome ne poremećuju ni *izdaleka* ravnotežu našeg saopćavanja misli niti predstavljaju bitan prigovor našem fleksijskom sistemu. Ali ipak nisu ni čiste konstrukcije, kako to pokazuje gore navedeni citat iz »Naše stvarnosti«.

Ovi se primjeri nalaze upravo na granici fleksijskih mogućnosti. Imenička fleksija otkazuje svoju službu i sili nas, da za postizavanje jasnoće saopćavanja tražimo druga gramatička pomagala. A njih zaista nije teško naći. Dovoljno je, na pr., da se mjesto subjekta, koji je istog roda kao i objekt ili obrnuto, uzme sinonim drugoga roda. Možemo također takvu rečenicu izraziti u pasivu ili je bilo kako drugačije formulirati pa da ona prestane biti dvosmislena. Da gornja rečenica postane jasna, bilo bi dovoljno, da se formulira ovako: »Do zaustavljanja spoljne imigracije došlo je u trenutku kada je anglo-germanski imigracioni priliv bio zamenjen latinsko-slavenskim.«

Jedino je nemoguće, da dvosmislenost ukinemo *rečeničnim akcentom*. Rečenični akcent može nam služiti za isticanje bilo kojeg pojma odnosa u rečenici, na pr. oznake vremena, mjesta, i t. d., atributa, glagolskog predikata, imeničkog predikata, pa napokon i samog subjekta i objekta, ali ovih dvaju posljednjih jedino pod pretpostavkom, da se oni razlikuju već po fleksiji. Ako se objekt od subjekta ne razlikuje fleksijskim sufiksom, rečenični akcent ne može ukloniti dvosmislenost.

Uzmimo prvi naš primjer: *Avion gada brod*. U takvoj formulaciji bez ikakva rečeničnog akcenta riječ »avion« može biti i subjekt i objekt, a to isto može biti i riječ »brod«, jer nam jezična praksa zbog mnoštva drugih slučajeva, gdje ne postoji dvosmislenost, dopušta formulirati rečenicu ovako ili onako. Stavimo sad rečenični akcent na riječ »avion«: *Avion gada brod*. Jesmo li time postigli, da se riječ »avion« može shvatiti samo kao subjekt? Nismo, jer možemo na pitanje: *Gada li brod luku ili avion?* dobiti odgovor: *Avion* (a ne luku) *gada brod*, gdje je riječ »avion« objekt, premda se nalazi pod rečeničnim akcentom. A isto tako ostaje dvosmislenost, ako je rečenični akcent na riječi »brod«: *Avion gada brod*. Riječ »brod« i dalje ostaje objekt, kad na pitanje: *Gada li avion luku ili brod?* odgovaramo: *Avion gada brod* (a ne luku), ili i dalje ostaje subjekt, ako na pitanje: *Gada li brod luku ili avion?* odgovaramo *Avion* (a ne luku) *gada brod*, kao što smo već vidjeli gore.

I napokon, rečenični akcent može nam za druge pojmove odnosa poslužiti samo u govoru, u pisanoj riječi ne pomaže nam ništa, jer ga obično ne bilježimo. Tu nam donekle može pomoći mjesto, koje neki pojam odnosa zauzima u rečenici. A u rečenici su u tom smislu najvažnija mjesta prvo i posljednje, kako je to već istakao Maretić.

JEZIK HASANA KIKIĆA

Alija Nametak

Oduvijek me je zanimalo, koliko govornih osobina ponese književnik od svoje matere i utka u svoje književno stvaranje. Koliko rođenih čakavaca, kajkavaca, ikavaca i ekavaca ostavi s djetinjstvom sve ono, što karakterizira njihov dijalekt i priuči se štokavskoj ijekavštini, sprva kao nečem tuđem, a nekima od njih, naročito pjesnicima, ostane uvijek u književnom stvaranju neka jezična tvrdoća, da ne rekнем grubost, neuglađenost! Zar toga nema dosta u pjesmama S. S. Kranjčevića, V. Vidrića, D. Domjanića? Koliko je upravo Domjanić prisniji u kajkavskim pjesmama i Nazor u čakavskim nego u štokavskim!

Pa ipak, malen smo narod, da bismo mogli dozvoliti luksuz razvijanja književnosti u dijalektima. Kako bi to bilo, kad bi književnici, rođeni ikavci i štokavci, započeli pisati ikavski? Možda bi se od stabla hrvatske književnosti odcijepila najdeblja grana. A uza sve to, književnik se u najviše slučajeva ne može oteti onome, što je usisao s majčinim mlijekom, što je slušao, dok ga je majka ljuljala u kolijevci, što mu je tepala, dok je pupao i pravio prve pokušaje, da korakne. To se ne zapamti svjesno, ali prožme cijelo ljudsko biće, da nekad u zrelih ljudskim godinama izbije u nekom izrazu, za koji bi takav čovjek rekao, da ga nije nikad čuo, pogotovu, ako je živio od djetinjstva u drugoj sredini.

U početku listopada 1956. bavio sam se u Gradačcu, rodnom mjestu Hasana Kikića. Kako sam i otrpije znao, da mu je majka živa, pohodio sam je sa željom, da čujem njezin govor, da vidim, šta ima u njemu isto ili slično Hasanovu pisanju, a šta ga razlikuje od jezika njegovih književnih djela, a kako sam boravio u tom kraju po poslu sarajevskog Instituta za proučavanje folkloru, i da zabilježim od nje kao starije žene kakvu pjesmu, narodno vjerovanje, koju riječ posebnog značenja ili kakav drugi folklorni prilog.

I pričala mi je svoju sudbinu Munira Kikić, kći Mehmeda Đulbegovića, udata za Hasu Kikića. Rođena u Gradačcu, izrodila je s njime dvadesetero djece. (Bosanski natalitet!) Osam je sinova pothranila. Četiri su joj poginula u NOB-i, a do sina Hasana, koji joj je bio šesto dijete, umrlo joj je pet sinova. Jednom je rodila dvojànčad. (Riječi nema ni u Vuka, ni u Broz-